

Levéltárak a történelmi ismeretek gyarapításának szolgálatában*

Az előadásra készülve számos kérdés foglalkoztatott: nem levéltárosi évtizedeimben mit tudtam én a levéltárról? Mit tudnak, tudhatnak a ma élők? Történt-e valami annak érdekében, hogy az archívumok az emberek életének részévé váljanak? Sikerült-e a profi kutatókon kívül a szak- és évfolyam dolgozati feladatokkal, vagy hobbyból saját családi gyökereiket keresőket, avagy egykori munkahelyük, iskolájuk, lakóhelyük múltjának megismerésére törekvőket jelentős számban ezen intézményekbe csábítani? Melyek azok a levéltári „reklámok”, munkaformák, egyáltalán vannak-e ilyenek, amelyek vonzóan hatnak múltunk, szűkebb pátriánk, megyénk, városaink, falvaink múltja megismerésére törekvés felkeltése irányában?

A közművelődési intézmények közül a Könyvtárba (részben a kötelező olvasmányok, később egyetemi szemináriumokra készülés miatt) rendszeresen eljutottam, jutottunk. Mivel léteztek, léteznek az általános- és középiskolákban is könyvtárak, az olvasás lehetősége adott. Más kérdés, hogy ezzel napjainkban egyre kevesebb fiatal él. Az internet kereső programjaival gyorsan lehet egy-egy témában eredményt elérni, bár az is tény, hogy az olvasási élményt, a lényeg kiszűrését nem a gyotornával éri el. A fogékonyabb rétegüket egy-egy „Nagykönyv” akcióval olvasásra lehet buzdítani.

A kellően előkészített kirándulások alkalmával múzeumokba, történelmi emlékhelyekre, templomokba, könyvtárakba, gyűjteményekbe látogattunk (ma is gyakorlat az iskolákban), ahol néha egy-egy régi oklevelet is láthattunk, de a levéltár átfogó megismerése az iskolai oktatás folyamatában nem szerepelt a célok között. Így aztán nem, vagy nagyon kevesen tudták, hogy mit is rejtenek a titokzatos homályal fedett levéltárak.

Még napjainkban is sokak számára az irattár és levéltár fogalmi megkülönböztetésével kezdődik a probléma.

A Magyar Értelmező Kéziszótár meghatározásában „a levéltár becses iratok megőrzésére létesített intézmény, ill. ennek épülete, helyiségei”

Valójában természetesen arra nem ad választ, hogy típusaikat tekintve melyek azok a becses iratok.

A Levéltári Törvény a végzett munkafeladatok alapján fogalmaz: „igazgatási és közművelődési feladatokat is ellátó tudományos intézmény”

Ember Győző: Levéltár terminológiai lexikona alapján az irattár jelent intézményt, épületet vagy helyiséget és irattári anyagot. Az irattárat regisztraturának is nevezik. A mindennapokban használatos iratokat helyezik el, egy szerv, szervezet, személy, család működési ideje alatt nála keletkezett, vagy hozzá küldött aktáinak összessége. Ezen iratok mintegy másfél évtized alatt betöltve szerepüket részben selejtezhetőek lesznek, a megmaradók közokiratként érdekesek arra, hogy majdan levéltárban elhelyezve megőrződjenek az utókor számára. Hogy mi marad meg, ebben óriási az „iratképző” és a levéltáros felelőssége.

A levéltárügy múltjából

Az írásbeliség elterjedését követően az iratok váltak bizonyító erejűvé. A magyar társadalom a XII. század vége felé jutott el a fejlődésnek arra fokára, amikor már nemcsak az egyháziak, hanem a világiak is igényelték az írásos bizonyosságot.

Ezt az igényt fogalmazta meg III. Béla jól ismert 1181-es oklevele: „Amiképpen meghalnak az emberek, meggy feledésbe tetteik emléke. Ezért szükséges, hogy ami az utódok feledékenységé következtében kitörölnék, az az írás segítségével éledjen fel.”

Az ügyek írásba foglalásának bevezetését hamarosan követte az okiratok megőrzésére törekvés, hiszen ha egy adomány- vagy osztálylevél elveszett, az a birtok elvesztését is jelentette, mivel az illető nemcsak másképp nem tudta igazolni birtoklásának jogosságát.

Órzhely megteremtésében a király és az egyház járt az élen. Az Árpád-házi uralkodókat követően az Anjouk alatt már a királyi igazságszolgáltatási iratokon kívül egyre nagyobb

* Elhangzott 2006. július 5-én Szekszárdon, a XXXIV. Honismereti Akadémián. (Szerk.)

számban kerültek be a registrum könyvekbe a jogbiztosító iratok, királyi privilégiumok (kiváltságlevelek) másolatai. A kezdetben nagy valószínűséggel a visegrádi várban őrzött okiratok a XIV. századtól Budára a domus tavernicalisba, azaz a tárnoki házba kerültek. Egyes források ezt „conservatorium”-nak nevezték, ahol a tárház őrői a conservatorok működtek. Ők a tárnokmester, később a kincstartó fennhatósága alá tartoztak. Az oklevelek az európai gyakorlatnak megfelelően kincseknek számítottak. Bizonyítja ezt például, hogy Párizsban az Archives Nationales középkori gyűjteményének napjainkban is „Tresor des Chartes”, azaz az oklevelek kincstára az elnevezése.

A magyar királyi levéltár, amely valójában mindvégig magánlevéltár maradt, részben Mohács után, részben Buda visszafoglalásakor megsemmisült. A királyi Magyarország területén keletkezett állami iratok, a rendek és a király között sajátos szerepet betöltő nádor levéltárába kerültek. Az iratok utódnak átadása csak 1613-tól tekinthető kialakult gyakorlatnak.

A török elleni felszabadító háborúkat követő időszakban ismét működtek a korábbi közigazgatási egységek, a vármegyék. Számos fontos kérdésről kellett döntenie. Az egykori hődoltóság, Tolna megye esetében ez az egész területet érintette, szinte teljesen lakatlanná vált. Az élet megindulásához, a terület újranevesítéséhez, a spontán bevándorlás, az országon belüli a peremkerületekből meginduló belső vándorlás kevésnek bizonyult. A migrációs folyamat felgyorsítása érdekében III. Károly, Mária Terézia és részben II. József alatt is szervezett betelepítés folyt.

A XVIII. század eleji fontos döntések közül elsőként szinte mindenkinek az 1723-as leányági örökösödési törvény jut eszébe. Jóval kevesebben ismerik, hogy, ugyanekkor született meg az országgyűlési-, államigazgatási- és bírósági iratok „Universale archivum rogni”-ben azaz az ország közlevéltárában elhelyezéséről is a határozat. Ezen rendi levéltár 250 éve, 1756-ban Pozsonyban alakult meg, majd 1784-től Budán működött az Országos Levéltár 1875-ös létrejöttéig.

Ugyanezen XIV. tc. foglalkozott a megyeszékhelyek kialakítása szükségességével, olyan házak építésének kötelezővé tételével, ahol a vármegyei *„ítélkező szék működhet, ahol a vármegye okmányait, a gonosztevőket és rabokat őrizheti.”*

A Tolna megyei levéltár története

Korábban Tolnában a megyegyűléseket Bátától Iregig, Dunaföldvártól Döbröközig a különböző mezővárosokban tartották. Ezt az állandó költözést a vármegyei okmányok ugyancsak megsínylették, hiányosan és rossz állapotban maradtak meg.

Tolna megye székhelye Simontornya lett. Mai szemmel nézve e választást semmi sem indokolta. Nem centrálisan, hanem a megye északi részén, szinte már majdnem Fejér megyében feküdt (Mivel Fejérnek voltak törekvései Simontornya megszerzésére, lehet, hogy a megyei vezetést nem akart úgy járni, mint a középkorban Tolnához tartozó sásdi járással, amely Baranyához került! Ezt elkerülendő lett megyeszékhely.)

A nagy nehezen, Styrum-Lymburg gróftól sok utánjárással megvásárolt földterületen felépült a vármegyeháza. Ez az épület állt *„a gyűlések céljára épített nagyteremből, egy szoba a levéltár, egy-egy szoba a fő- és alispáni hivatal, valamint a hajdúk elhelyezését szolgálta. A szobák alatt börtönök, valamint konyha, illemhely és a végül a várnagy lakhelye, továbbá 20 lóra alkalmas nagyságú istálló helyezkedett el.”* A Sió partján 1727-ben felépített megyeháza hamarosan alkalmatlannak bizonyult feladatára. A kis falu a családjuktól távol élő tisztviselőknek nem tudott otthont nyújtani. Rádásul a székház omladozott, falai megrepedtek, a levéltári helyiség megtelt, az alsósori börtönben a rabok tavaszi talajvíz időszakában térdig vízben álltak.

Fél évszázaddal későbbi, 1779-es döntéssel 1780-tól már Szekszárd a vármegye székhelye. Ugyanettől az időtől napjainkig a Pollack Mihály tervei alapján 1828-1833 között átépített vármegyeházán található a megyei levelestár.

1950 előtt néhány munkaszoba és raktár jelentette a levéltárat. 1950 után jelentős iratbe gyűjtések kezdődtek, sajnos ebben az időszakban a papírgyűjtési terv teljesítése miatt jelentős, nem kellően ellenőrzött selejtezések is folytak. 1968 után a vármegyeházáról elköltözött földhivatal, majd az 1983-ra megszűnt járási hivatal munkaszobái önálló kutatóterem, levéltár-

ri kiállítóhely és újabb raktárak létesítését tették lehetővé. 1990-ben pártarchivumi, majd 2004-ben a földhivatali iratok elhelyezésére még a főépületben került sor.

Az 1990-es évektől lezajlott fel- és végelszámolt vállalatok dokumentumai, valamint a korábbi időszakban helyhiány miatt át nem vett iratok elhelyezésére már az 1992-ben a Bartina utcában, majd 1997-ben a TÖTÉV tanműhelyeiből kialakított raktárbázisokon került sor.

Míg 1950-ben 1800, 1968-ban 2700, 1989-ben 5400, jelenleg 11 000 folyóméter iratot tárolunk. Ezen iratok döntő többsége rendezett, nyilvántartási és kutatási segédletekkel ellátott. Mintegy 1,5%-a az, amely rendezetlensége miatt nem alkalmas kutatásra.

Mit is tartalmaz ez az irdatlan mennyiségű levéltári anyag?

Mohács előtti időszakból csaknem 200 eredeti oklevelet őrzünk. A legkorábbi IV. Béla korából való, 1238-as, a legelső teljesen ép okirat pedig 1291-es, amely függőpecsétjén még a királyi gyűrűspecst (kontrapecst) is jól látható.

A törökkorból gyakorlatilag nincs iratunk (egy db. 1654-es). A vármegye nemesi közgyűléseinek jegyzőkönyvei közül a hiányos első kötet 1696-1703 közötti időkből való. 1714-től tekinthető folyamatosnak és 1740-től hiánytalanak a sorozat. Jelentős mennyiségű általános irat ugyancsak a XVIII. század második felétől található.

Tolna megye, a II. József kori és ismétlődő rendelkezések ellenére az iratok rendezését csak 1814-ben Lengyel János lajstromozó beállításával kezdte el. Az addig rendezetlenül: zsákokban, ládákban heverő iratokat csaknem három évtizeden át, dicséretes szorgalommal rendezte, 12 csoportra osztva lajstromozta, kötegelte, mutatóval látta el. A tapasztalatsere már akkor is létezett, szakmai segítségét Pest vármegye jól ismert, kiváló levéltárosától, öreg Balla Gábortól kapott. Utóda, Angyal János, a vármegye első kinevezett levéltárnoka lett, 1843-ban.

A levéltárnak gazdag és rendezett anyaga van az abszolutizmus, a provizorium, a dualizmus és a Horthy-korszak idejéből.

A II. világháború alatt elpusztult az iratoknak 5%-a, de az igazi érzékeny veszteséget a rendezettség felborulása jelentette. A helyreállítás, a lymbus felszámolása sokkal nagyobb feladatnak bizonyult.

A II. világháborút követően szinte Tolna megyei specialitásnak számított az ún. történelmi családok iratainak levéltárba kerülése. Csak ízelítőül néhány: Apponyi, Augusz, Bartal, Benyovszky, Bernáth, Bezerédj, Csapó, Perczel, Pesthy, Styrum-Lymburg, Széchenyi, Sztankovánszky, Döry, Garay, Jeszenszky, Gindly stb. Később néhány polgárcsalád és számos jelentős személyiség anyagával bővült gyűjteményünk.

Napjainkra, a rendszerváltozás előtti tanácsi rendszer gyakorlatilag teljes, rendezett, selejtezett iratanyaga 1990-es évhatárig a levéltárban található. A közigazgatás területi szakszervei közül a megszűntek iratait átvettük. Szinte hiánytalanul kerültek be a levéltárba a dombóvári székszárdi, és a tamási körzeti földhivatalok 1990 előtti, ez utóbbival a tamási és gyönki járásbíró, mint telekkönyvi hatóság iratai is. Folyamatos a bírósági anyagok átvétele. Jelenleg van előkészítés stádiumában a többségében a Megyei Bíróságon őrzött, 1875–1975 közötti, kutatóknak óriási értéket jelentő mintegy félszáz méter közjegyzői iratanyag átvétele. 100 év teljes anyaga! Igazi csemege lesz a kutatóknak.

Két alkalommal is jelentős iratmennyiséget gyűjtöttünk az általános és középiskolák irataiból. Gazdag a társulati (legeltetési, erdőbirtokosság, vízi), szerényebb a levéltárban őrzött egyesületi anyag.

Az állami és szövetkezeti gazdasági szervek iratanyaga több ezer folyóméter. A fel- és végelszámolási folyamatban is csak rendezett, selejtezett iratokat vettünk át dobozolva és dobozszintű átadójegyzékkel. Valamennyi irat raktári jegyzékkel ellátott.

A levéltár szerepének változása

Bár nemzetközi és hazai mércével mérve az érdeklődő emberek, elsősorban a művelt értelmiség múlt felé fordulása a romantika korától datálható, a levéltáraknak még több mint száz évig nem kellett az érdeklődők tömeges igényétől tartani. Közben a korábban elzárt intézményeknek át kellett alakulniuk, hogy a társadalmi elvárásoknak megfeleljenek. Ez tőlünk nyugatra előbb és kevesebb zökkenővel zajlott. Nem kis részben az igények hatására a levéltárosok szemlélete is módosult: az irat jogbiztosító szerepe, igazgatási értéke mellé odakerült a tör-

téneti érték, majd a közirat fogalma. Ettől kezdve a levéltárak (levéltárosok) felelőssége ezen fontos iratok megsemmisülésének, kiselcjezésének, azaz megsemmisítésének megakadályozása, vagy legalábbis ennek megkísérlése. A megőrzendő kategória kereteinek meghatározása napjainkig állandó viták forrása.

A polgári társadalom kialakulásakor jött létre az állam működéséhez szükséges intézményrendszer. Az 1875-ben létrehozott Országos Levéltár mellett a törvényhatóságok (a megyék és a törvényhatósági jogú városok), a rendezett tanácsú városok, a községek is tartottak fenn levéltárat, de számos magánszemély, szervezetek és testületek is létesítettek, létesíthettek levéltárat. Az 1950-es 29. tvr. megszüntette a megyei, egykor vármegyei levéltárakat, azok a Közkutatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó közlevéltárak lettek, a centralizálási törekvések eredményeként a Levéltárak Országos Központja (LOK) irányítása alá kerültek. A levéltár 1968-ig a Szekszárdi Állami Levéltár nevet viselte. A közlevéltárrá minősítés többek között jelentette a gyűjtőkori tevékenység Tolna megye összes államigazgatási szervére, hivatalára, intézményére, vállalatára való kiterjesztését.

A központosított levéltári hálózat kialakítását az a cél vezette, hogy a megyei levéltárak gyűjtsék be az anyagot, szakszerűen rendezzék, rendszerezék és készítsenek a feldolgozáshoz minél több segédletet. Feladatuk tehát pusztán az előkészítés, míg a tudományos feldolgozásra központilag létesítettek párttörténeti, történettudományi intézeteket.

Hamarosan kiderült, hogy a létrehozott intézetek munkatársai szinte kizárólag országos témákban végeztek kutatást, elsősorban az országos szervek irataival foglalkoznak, a regionális vagy megyei kutatás (a városokról, falvakról nem is beszélve) háttérbe szorult, elmaradt. Ugyanakkor a központi rendelkezés miatt elindult egy olyan folyamat, amelyben tematikus gyűjteményeket alakítottak ki, pl. munkásmozgalmi iratokat kiragadva eredeti környezetéből, gyűjteményként el kellett küldeni a megfelelő intézetbe, ahol, ha nem is dolgozták fel, de legalább saját célra mikrofilmezték. Az eredeti iratok egy részét a levéltárak visszakapták, de még 30 évvel később is érkezett vissza eredeti irat. Évtizeddel később nem kis feladatot jelentett az eredeti állapot helyreállítása!

A térségi és helyi elvárások, a levéltárosok felkészültsége, a helytörténeti kutatás iránti igény növekedése megkövetelte, hogy a levéltári feladatok között ne csupán feltáró, kutatást előkészítő, hanem a tudományos munka, a publikáció is szerepeljen. Mindehhez az is kellett, hogy a levéltáros teljes napi feladatát ne az ügyintézés, a levéltári belső és külső munka kösse le, hanem legyen lehetősége egy-egy téma feldolgozására, kutatására.

A levéltár szerepe a helytörténeti kutatásokban

A témában a fordulatot a levéltári kutatások felgyorsulása, az állami közlevéltár megyei fenntartásba visszakerülése jelentette. Kedvezően hatott az eddig többnyire hobbiból, az íróasztalnak dolgozó helytörténészekre a kutatási eredmények levéltári kiadványokban való megjelentetésének lehetősége.

1968. január elsejével a csaknem két évtizedig Szekszárdi Állami Levéltár néven szereplő intézmény megyei tanácsi irányítás alá került. Az ekkor mindössze 6 fős Tolna Megyei Levéltárban 3662 fm iratot őriztek. Az iratok 45%-ának rendezettségi szintje nem érte el a kívánt mértéket. Az akkori létszámmal, újabb átvételek nélkül is, egy évtized kellett volna az anyagok kuthatóvá tételére, tehát az iratoknak legalább középszintre rendezéséhez. 1968-at követően jelentős változások következtek be a levéltári létszámban. Mindenütt, Tolnában is meg kellett növelni a raktári alapterületeket, hogy az átvételi restanciák csökkenjenek, hogy az enyészettől megóvják a pincéktől, a padlásokig az iratok tárolására alkalmatlan helyeken őrzött, de még létező iratokat. Mindezek mellett rendszeres levéltári kiadványok, évkönyvek, tanulmánykötetek megjelentetésére is nagy volt az igény.

Az iratátvételek eredményeként az 1980-as évek végére már 5000 fm volt az őrzött iratmennyiség, de az 1980-as évek második felében raktári kapacitás hiányában csak iratmentés jellegű átvételek történtek.

Az 1990-es években újabb raktári egységek szerzésével sikerült a megyében tartani a pártarchívum és a tömeges fel- és végelszámolási eljárás után a több ezer folyóméter iratot. Ennek eredményeképpen az intézmény iratállománya napjainkra az 1990-es 5000 folyóméterről 11 000 folyóméter fölé emelkedett. Ezen iratok őrzik megyénk múltját.

Az 1970-es években kialakult létszámmal már lehetővé vált a területi igényekhez, lehetőségekhez nagyobb alkalmazkodás, nőtt a kutatók, kutatási esetek száma, rendszeressé váltak a publikációk, tanulmányokat tartalmazó évkönyvek jelentek meg, történészek, helytörténészek, főiskolai és egyetemi hallgatók számára a megyei helytörténeti pályázaton megmérettetés lehetősége vált gyakorlattá. Tömegesen készültek kutatásra épülő szak- és évfolyamdolgozatok, némelyekből kisdoktori, kandidátusi, phd-s disszertáció lett.

A levéltárak kapui egyre szélesebbre tárultak a múltat írott forrásokból megismerni szándékozók, vagy éppen a nemzetség családfáját keresők előtt.

Ezt a növekedési folyamatot jól érzékelteti, hogy az 1960-as évek második felében kiadott tucatnyi kutatási engedély és 50 körüli kutatási eset, napjainkra 250 feletti engedélyt és közel másfélezer kutatási esetet jelent.

A levéltárakban kialakult közművelődési és kutatási formák

Az egyik leggyakoribb levéltári munka az oktatás folyamatában megismerhető és megismert cseményeket, történéseket a lokális levéltári történeti anyaggal kiegészítő tematikusan összeállított kiállítás. Állandó vagy ünnepi alkalomra rendezett alkalmi kiállítást szinte kivétel nélkül minden levéltár készített már. Az önálló kiállítás mellett más intézménnyel közös bemutató, irat eredetiben, gyakrabban másolatban történő kölcsönadása szintén gyakori. Az ilyenek készítéséhez nélkülözhetetlen a levéltárosok anyagismerete és vagy a külső kutató fáradtságát nem ismerő szorgalma.

A Tolna Megyei Levéltárban az egykori főispáni fogadóterem kiváló kiállítási helyiségnek bizonyult. Emellett a széles folyosókon elhelyezett tárlókban az elmúlt három évtizedben több tucatnyi kiállítás anyagával ismerkedhettek meg az érdeklődők. A szakma és az érdeklődők által színvonalasnak minősített kiállítások elkészültét minden esetben alapos levéltári, szakkönyvtári kutatások előzték meg. A teljes installációt saját erőből (fotolabor) készítettük. Csak kiemelve néhány bemutatott témát: *Petőfi Tolnában. Tolna megye az 1848/49-es polgári forradalom és szabadságharc idején*. Ez a kiállítás ismétlődő évfordulós időszerezése (125–150. évforduló) és nemzetünk életében betöltött szerepe miatt, az elhasználódott képanyag, tablói miatt átdolgozva 1973-tól napjainkig számos változatban készült. Iskolák számára 12 tablón vándorkiállításaként is szerepelt. *II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulója* alkalmából 1976-ban készített bemutató vándorkiállításaként ugyancsak eljutott iskolákba és művelődési intézményekbe. A kor igényének megfelelően készült összeállítás *A munkásmozgalom Tolna megyében*. Jubileumi felszabadulási kiállítások (Múzeummal, könyvtárral közösen: előnye nem csupán dokumentumokból állt), *Tolna megye a forradalmak korában. Duna szabályozás, ártéri gazdálkodás* (Vízügyi Múzeummal közösen). A levéltárban őrzött anyagokból készült a *Garay János levelei* című kiállítás. Szerepeltek Tolna megye történelmi családjai is, például a *Sztzan-kovácszky, a Perczel család*. Bemutattuk a megye városait, akadémiáit, helytörténeti irodalmát és így tovább.

A levéltári dokumentumok közreadásának másik formája a napi- és hetilapokban való megjelentetés, amit annak a körülménynek a leírása kísér, amelyben az illető forrás keletkezett. Az efféle közlések iránt azért nagy az olvasói érdeklődés, mert múltunk egy-egy darabját jelenítik meg, mindenki számára érthető, kézzelfogható formában.

1978-tól több mint egy évtizeden keresztül a Tolna Megyei Népújságban hetente (183 sor) *Múltunkból* címmel jelent meg levéltári forrásra támaszkodó kéthasábos írás. Az elmúlt években rendszeresen, de kisebb terjedelemben, a Megyei Naplóban van lehetőségünk közérdeklődésre számot tartó írások közzlésére: neves családok; ismert, híres személyek; fontos évfordulók bemutatására. E cikkek többségét levéltárosok írjuk, de néha egy-egy helytörténész munkája is megjelenik a lapban. A Szekszárdi Vasárnap és a Tolnai Népújság gyakran közöl levéltári és korábbi megyei sajtóforrásokra támaszkodó helytörténeti cikkeket helytörténészek tollából. A kedvező olvasói fogadtatás jelzi, hogy a cikkek sikere elsősorban helyi jellegűben van. Abban, hogy egy település, vagy egy megye megismeréséhez adnak nem elhanyagolható, máshonnan be nem szerezhető ismereteket, segíthetik az emberek büszkeségének ápolását, szülőföldjükhöz kötődésüket.

1999-ben dr. Blazovich László azt írta: *„Szívfájdalommal nézem azokat a holland és német levéltárakat, ahol családutatók száznai keresik múltjukat az anyakönyvek mikrofilm tekercseit pörgetve, és*

nemcsak a nemességüket, hanem általában a múltjukat próbálják megtalálni bűvárokodásukkal." Az utolsó évtized kutatási esetei azt bizonyítják, hogy nálunk is rohamosan nőtt a családtörténet, a magántörténet megismerése utáni igény. Tapasztalataink szerint kutatóink csaknem fele ilyen céllal keresi fel a levéltárt. A kutatótermünkben üzemelő három mikrofilm-leolvasó gyakran kevésnek bizonyul, és heti rendszerességgel kell kérnünk kutatóink számára az Országos Levéltárból is az anyakönyvi tekerceket. Gyakran jelzik vissza, hogy csak később tudják küldeni, mert mások kölcsönözték. (A kutató szívesen vállalja a postaköltséget, mert nem kell a fővárosba utaznia.)

Részben a sajtóban is közölt, de az iratanyag által adott óriási választékból kiegészítve válogatták a levéltárosok a megyetörténeti olvasókönyvben megjelent dokumentumokat. Nálunk ezen olvasókönyv az *Évszázadokon át* címet hordozza. Az 1978-ban megjelent első kötetében 1848/1849-ig, az 1985-ben napvilágot látott másodikban az első világháború végéig, míg az 1990-ben közzétett harmadik kötetben, az 1918–1945 közötti időszak válogatott dokumentumai kaptak helyet. A fejezetekhez eligazodást segítő tanulmányok készültek. Az 1254 kivonatossan vagy teljes terjedelmében közölt, megfelelően jelzett dokumentum hasznos segítője lett, vagy lehetett volna az iskolai munkának. Néhány, csoporttal érkező, kötetekre rácsodálkozó pedagógus azt mutatja, hogy sokan nem is ismerik kiadványainkat. Pedig a megjelentetett 1500-as példányszám a széles körben elterjedést tette lehetővé. A most készülő mutató jelentősen segíti a kötetek kutatók általi felhasználhatóságát.

Az írásos formák mellett a levéltárosok a kutatáson alapuló ismeretterjesztés szóbeli formáit is művelik. Az ismeretterjesztő előadásoknak, egyesületekben, klubokban, vagy éppen iskolanapokon (Palánk, Bonyhád, Garay Gimnázium, Lengyel) nagy hagyománya van. Számos formában és variációban szervezik az ország nagyobb részén. Évfordulókhoz, időszeri kérdésekhez, megemlékezésekhez kötődnek, országos jelentőségű és helyi eseményekről egyaránt szólnak.

Sajátos forma a rendhagyó történelem óra, amelyet levéltárosok általános- és középiskolás főiskolás diákok számára tartanak. Kérésre, nemcsak történeti, helytörténeti, hanem a segédtudományokkal összefüggő, vagy ilyen témájú előadások tartása is lehetséges. Nálunk az a gyakorlat alakult ki, hogy a levéltárat bemutató órákat mindig a levéltáros tartja. De a konkrét történelmi iskolai tananyag feldolgozására, pl. céhes ipar (nagyon szépek és teljesek az 1730-as években Esterházy Antal által hitelesített, a hercegi Hitbizományi uradalmak közé tartozó ozorai és dombóvári domíniumokban működő fazekas és más céhek fűzeteklevelei), a szaktanárok is felkészülhetnek. Munkájukat a levéltárosok segítik, akik többségükben történelem szakos tanár végzettségűek, több-kevesebb iskolai gyakorlattal rendelkeznek. Törekedtünk arra, hogy az iskolai kapcsolattartást pedagógus végzettségűek lássák el. Volt egy időszak, amikor tömegesen érkeztek iskolai csoportok és a történelem órákat levéltárosok tartották, a szakos kolléga pedig csak hallgatóként vett részt. Ezt a formát szívesen kiterjesztették volna, de erre nincs elegendő kapacitás a levéltárban, és nem is akarjuk a tanár szerepét átvenni.

Évtized óta létezik általános iskolások, konkrétan a Babits Mihály Általános Iskola egy csoportjának számára levéltári szakkör. Ez felmenő rendszerű, amely négy évenként teljesen új tagsággal dolgozik.

A levéltárban folytatott kutatás általánosnak mondható gyakorlata az iratok egy bizonyos témában való átnézése, adatok gyűjtése után helytörténeti témájú tanulmányok készítése. A kiszemelt, kieszelt témánál nem árt meggyőződnünk arról, hogy van-e hozzá egyáltalán anyag. Ebben pl. a fondjegyzék segít, de jelentős szerepet játszanak a nagy tapasztalattal rendelkező kutatótermi levéltárosok, akik nem csupán a kért iratokat becsátják a kutató rendelkezésére, hanem gyakran tájékoztatást tudnak adni a témával kapcsolatos egyéb irathordozókról, esetleg az iratok teljességéről, a már folyt, folyó kutatásokról is. A könyvtáros a szak-könyvtár, és kéziratár ismeretében könnyítheti meg a kutató első lépéseit.

Ha nincs elég anyag, talán megoldást jelenthet hasonló beszerzése a szomszédos levéltárakból. Létezik, de nem túl gyakori a levéltárközi kölcsönzés. Az Országos Levéltár már egyáltalán nem kölcsönöz iratokat, a helyben kutatás viszont az utazás miatt igen költséges, ráadásul a kutatás előtt már jelezni kell az igényelt anyagot. Az országos anyag nagyon sok he-

lyi forrást is tartalmaz, mint ahogy ez fordítva is igaz. Csak kevés kutató tudja vállalni az OL-ban és vidéken is a teljes feltáró kutatás elvégzését.

A kutatás módszereit elsajátítani, nem könnyű feladat. Néhány „profi” kutatót, hagyományos levéltári anyaghasználót kivéve a segítség nagyon is elkel. A gyakorlat szerepét jól mutatja, hogy újabb témák esetén a kutató már sokkal magabiztosabban, gyorsabban, szakszerűbben foglalkozik az anyaggal.

A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar Ember és Társadalom műveltségterület kebelében (tanítók számára) évek óta folyó gyakorlat a közművelődési intézmények és kutatás módszertani ismeretek stúdium. A jövő tanítói számára egyrészt megismerteti a könyvtárak (benne a helytörténeti gyűjtemények), a múzeumok, levéltárak tevékenységét. Félévkor részben, tanév végére egészében el kell jutni a választott kutatási témában a szintézisig. Nem véletlen, hogy az első évfolyamon e műveltségterületet választók szinte kivétel nélkül helytörténeti témában írták szakdolgozatukat.

Sok helytörténeti pályázatot írnak ki az országban, de valószínűleg nem tévedek, ha azt állítom, közülük nagyon kevés a 34 éves múltira visszatekintő. Tolna megyéről például nem készült megyetörténeti monográfia. 1973-ban a megyei tanács, HNF és a megyei levéltár helytörténeti pályázatot írt ki, mindazok számára, akik a „*megye történetének bármely korszakáról: politikai-, gazdasági, oktatási-, kulturális-, közművelődési-, egészségügyi-, igazságszolgáltatási területéről, hivataláról, intézményéről, vállalatáról, üzeméről, fontosabb vállalkozásáról, jelesebb személyiségéről*” vagy éppen civil szerveződéseiről készít tanulmányt. A nyilvános pályázaton kortól, végzettségtől függetlenül bárki részt vehet. A munkához egykori levelezések, iratok, cikkek, falukrónikák, hitel érdemlő adatokra épülő visszaemlékezések, levéltári, irattári vagy személyi tulajdonban lévő dokumentumok használhatók. A hiteles forrásokra a szokásos módon hivatkozni kell. A terjedelem minimuma egy ív, falutörténet esetén három.

A pályázat na is el! Sikerült az utolsó másfél évtizedben a kiírók számát növelni. A megyei önkormányzat és az egészet összefogó és lebonyolító levéltár mellé a megszűnt HNF helyére belépett Szekszárd Megyei Jogú Város Önkormányzata, az Illyés Gyula Főiskola, az Általános Művelődési Központ, a Megyei Honismereti Egyesület majd néhány éve a Wosinsky Mór Megyei Múzeum. Az Illyés Gyula Könyvtár is várhatóan a kiírók közé lép. Ezzel a szűkös anyagi lehetőségeinket legalább szinten tudjuk tartani.

A több mint három évtized alatt ötszáznál több pályamű érkezett. Valamennyi a levéltár kéziratárába került. Amennyiben 3 éven belül nem jelent meg kötetben, bárki számára szabadon kutathatóvá vált, ha megjelent a levéltár kiadványában (ilyen is volt több tucat) akkor azal vált közkinccsé.

A legtöbb levéltárhoz hasonlóan évente levéltári napot tartunk. Ezen a felolvasó ülésekhez hasonlóan mód nyílik az új kutatási eredmények bemutatására előadások formájában.

Tolna megyében kettős célt szolgált és szolgál napjainkban is a konferencia jellegű program. Mindig van egy ún. főelőadás, amely a téma országos képének felvázolását szolgálja egy óras terjedelemben. Ennek a feladatnak a megoldására mindig a korszak elismert országos szaktekintélyét kértük fel. Például középkor: *Engel Pál* akadémikus, törökkor: *Szakály Ferenc* akadémikus, Rákóczi szabadságharcról a Nemzetvédelmi Egyetem tanára. Továbbá *Szabó György*: neoabszolutizmus kora, *Katus László* egyetemi tanár: a dualizmus kora, XIX. századi polgárosodás, városiasodás témában *Kövér György*, a két vh. közötti időszokról *Romsics Ignác* akadémikustól hallhattunk nyitóelőadást.

A főelőadást követő 4-6 korreferátum a téma megyei vonatkozásait, az illető saját kutatási eredményét mutatja be. Az előadók többsége az intézmény levéltárosa, esetleg muzeológus újkortörténész vagy helytörténész.

A levéltári program régiós, sőt országos kiterjedésű is lehet. Például a VIII. levéltári napunk témája *A levéltárügy múltja jelene és jövője* címet viselte. A levéltárügy évszázadairól elhangzó Szógi László (M.E. elnöke, ELTE Levéltár és Könyvtár igazgató) előadását követően Baranya, Fejér, Somogy és Tolna levéltár ügyéről hangzott el előadás, majd a MOI. főigazgatója és a NKOM IO vezetője foglalkozott a jövőképpel és a várható uniós lehetőségekkel. Szintén régiós szintű levéltári napunk 2006. évi programja, amely az 50 évforduló jegyében zajlik. Az 56-os Intézet egyik vezetőjének előadását követően Baranya, Bács-Kiskun, Somogy és Tolna megyei korreferátumok következnek.

A haligatóság (kb. fele középiskolás) levéltárosok a szomszédos megyékkel együtt kb 60 fő és a múlt iránt érdeklődők. Általában telt ház van, ami 150-180 főt jelent.

Az országos képnek napjainkban elengedhetetlen részét alkotják a levéltári kiadványok, valamint a levéltárosok közreműködésével készülő falutörténeti monográfiák. A dolgozatok az 1968 júniusában megindult *Tanulmányok Tolna Megye Történetéből* (TTT) – más megyékben is hasonló időtől, csak más címmel – periodikákban jelentek meg. E sorozatok a helytörténet kincsesbányái lettek. Az első, bár 2000 példányban láttak napvilágot, napjainkra már ritkaságnak számíthatnak, mindíg keresik őket. A kezdeti nagy példányszám később csökkent. Az volt a cél, hogy minden oktatási és közművelődési intézményben néhány kötet megtalálható legyen. A nyomdai költségek emelkedése, a költségvetések megszorítása miatt az 1970-es években még évente, az 1980-as években, amikor felére, majd harmadára kellett csökkenteni a kiadványok számát, két három évenként jelentek meg. A X. kötet 1983-ban, a XI. pedig 1987-ben látott napvilágot. Közben az oldalszám megnőtt, és a szerkesztők a maximális helykihasználásra törekedtek. Csökkent a kiadványok darabszáma és az intézmények sem kaptak ingyenesen köteteket. Következmény: maximum egyet vettek, vagy egyet sem.

A tanulmányok közlésére 1990-től új sorozatot indítottunk *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* címmel. Napjainkban kerül nyomdába a II. kötet. Ezen kötetekhez sem elegendő a saját erő, szponzorokat kell felkutatni, az NKA-hoz pályázunk. A két sorozat kötetében 153 tanulmány jelent meg 7710 oldalon. Tudományos igénnyel, szakmai bevezetőkkel készültek forráskiadványaink Évszázadokon át 3 kötet, az Egyed féle összeírás, Tolna megye 1848/49-ben.

Fontosak a levéltári anyag nyilvántartását, feldolgozását, kutatását szolgáló segédletek. Fond- és állagjegyzékek, térképjegyzékek, egyesületek, egyletek jegyzéke. A regeszta kötetek, amelyek a latinul írt XVII–XVIII. századi közgyűlési jegyzőkönyvek magyarra fordított kivonatai, vagy éppen a középkorban keletkezett, Tolna megyére vonatkozó oklevelek tartalmi közreadását jelentik.

A nemesi családi anyagokban eligazodást könnyíti a 4 kötet repertórium. Mindezek a használatot segítő bevezetőkkel. Kiadványaink összesen 40 kötet 11 ezer oldallal.

Kik publikálnak ezekben a kiadványokban? Kezdetben megbízás alapján jelentős volt a nem megyei profi kutató, napjainkban egyre több az intézményünk levéltárosai által készített tanulmány, amely kiadványunkban megjelenik. A legutolsó kötet 9 tanulmányából hatot mi készítettünk, de valamennyi megyei levéltári anyagban történt kutatásból származik. Egyre több kollégánk közül más levéltár évkönyvében is, vesz részt tudományos konferenciákon előadóként saját kutatásait ismertetve. Kistérségeket, településeket bemutató kiadványok készítésében, szerkesztésében közreműködik: Bátaszék, Bogyzsló, Ozora, Tolna, Szekszárd stb. Nem jellemző, hogy a tanulmányok az íróasztalnak készülnek, viszonylag rövid időn belül általában sikerül megteremteni a feltételt a dolgozatok, vagy a kellően válogatott, előkészített források közreadására.

A levéltárakban a legtöbben a XIX. századot és a XX. század első évtizedeit kutatják. A XVIII. század előtti időszakokkal megfelelő felkészültség és a szerény mennyiségű forrás miatt kevesen foglalkoznak. Az utolsó ötven év feldolgozására törekvés az elegendő (néha túl nagy mennyiségű) forrás ellenére (vagy éppen azért) sem jellemző. A kutatók óvatosak, többnyire nem vállalják a szubjektum által vezérelt politikai felhangokat. 1990-től szinte minden településen összegyűjtötték a II. világháborús hősokeket, áldozatokat, nemcsak emlékművek készültek, hanem a települések többségén írásos feldolgozások is születtek. 1956-ról az 50. évforduló környékén egyre több gyűjtés folyt. Tapasztalatom szerint a gyakran interjúkra és a kevés iratanyagra épített munkákban sok a realitástól távol álló szubjektív elem, kevés az igazán nívós munka.

A kutatói munka nemcsak elhatározást, hanem eltökéltséget, aprólékos, hangyaszorgalmú munkát is igényel, és kétséges a kimenetele, a kutatási végeredmény. Az interneten, akciófilmen nevelkedett fiatal korosztály valószínűleg hosszasan nem döngeti a levéltárak kapuit, hogy a legújabb kor, vagy történelmünk egyéb fehér foltja feltárásához kezdjen.

Az tény, hogy az 1990 utáni időszak kárpótlási dömpingje, majd a fel- és végelszámolási eljárások az emberek tízezreivel, mint ügyféllel ismertette meg a levéltárakat. A körültekintő eljárásaink eredményeként szinte kivétel nélkül pozitív véleményt halihattunk a levéltárosok munkájáról. Egyre több a visszatérő.

A jövő talán az, hogy a kényelmes kutató kényelmes karosszékben ül a számítógép előtt. Keresőprogramokkal anyagot gyűjt témájához. Gyorsan és gépiesen dolgozik, dolgoztat. Nem használ cédulákat. Anyagrészeket kivág, átmásol, szerkeszt. Nem ismeri az eredeti iratokat. Nem vesz és vett kezébe középkori oklevelet, nem ismeri a levéltárak, az iratok illatát. Nem érzi magasztosnak a pillanatot, mint az, aki egy eredeti, pl Árpád korban íródott diplomát tart a kezében.

Dr. Dobos Gyula

Források: *Blazovitch László:* A helyismereti kutatás és levéltár kapcsolata. *Honismeret* 1999./6. 6–8 old.; *Csorba Csaba:* Közgyűjtemények és honismereti mozgalom I *Honismeret* 1999./3. 3–7. old.; *Dobos Gyula:* Tolna vármegye levéltárának története. 121. old. In: Tolna Megyei Levéltári Füzetek 7. kötet Szekszárd, 1999. Szerk. *Dobos Gyula* 115–143 old.; A levéltári ismeretek kézikönyve Szerk.: *Endrényi Ferenc* Bp. 1980.; A Tolna Megyei Levéltár munkatervei és beszámolóí (1968–2005).

HÍREK

Magyar emlékekért a világban

Előadások a Magyar Kultúra Alapítvány székházában (Bp. I. Szentháromság tér 6.)

FEBRUÁR

13. (kedd) 18 óra

Dr. Kedves Gyula (a Hadtörténeli Múzeum igazgatóhelyettese):

gróf Batthyány Lajos emlékezete

Az ifjúság reformkori éveitől a nemzeti hadsereg megteremtéséig.
Kétszáz éve született az első felelős magyar miniszterelnök.

27. (kedd) 18 óra

Dr. Gáspár János (a Magyar Közlekedési Közművelődési Alapítvány elnöke):

A magyar közlekedés emlékei a világban

A magyar repülés úttörőinek emlékeinél.
Adorján János emlékezete, születésének 125. évfordulóján.

MÁRCIUS

13. (kedd) 18 óra

Dr. Kubassek János (a Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója):

A nyelvtudós „deák”, aki 16 évesen Pozsonyban látta Kossuthot

Egy fiatalember kerékpárútja Vámbéry Ármin nyomában –
Bujna Zoltán vetített beszámolója
Vámbéry Ármin életútjának születésének 175. évfordulóján

13. (kedd) 18 óra

Juhász László (író, kutató):

Magyar emlékek Ausztriában I. Bécs és Salzburg magyar emlékeinél

ÁPRILIS

13. (kedd) 18 óra

Benyik Béla vetített előadása:

Árpádházi Szent Erzsébet emlékezete a világban II. Wartburgtól Marburgig

24. (kedd) 18 óra

Chikány G. – Deák P. – Messik M.:

Rákóczi és kuruc emlékek Lengyelországban

Utazás Nedec várától Bukovina Tatranska-ig
Köszöntőt mond: *Kovács István*, volt krakkói konzul